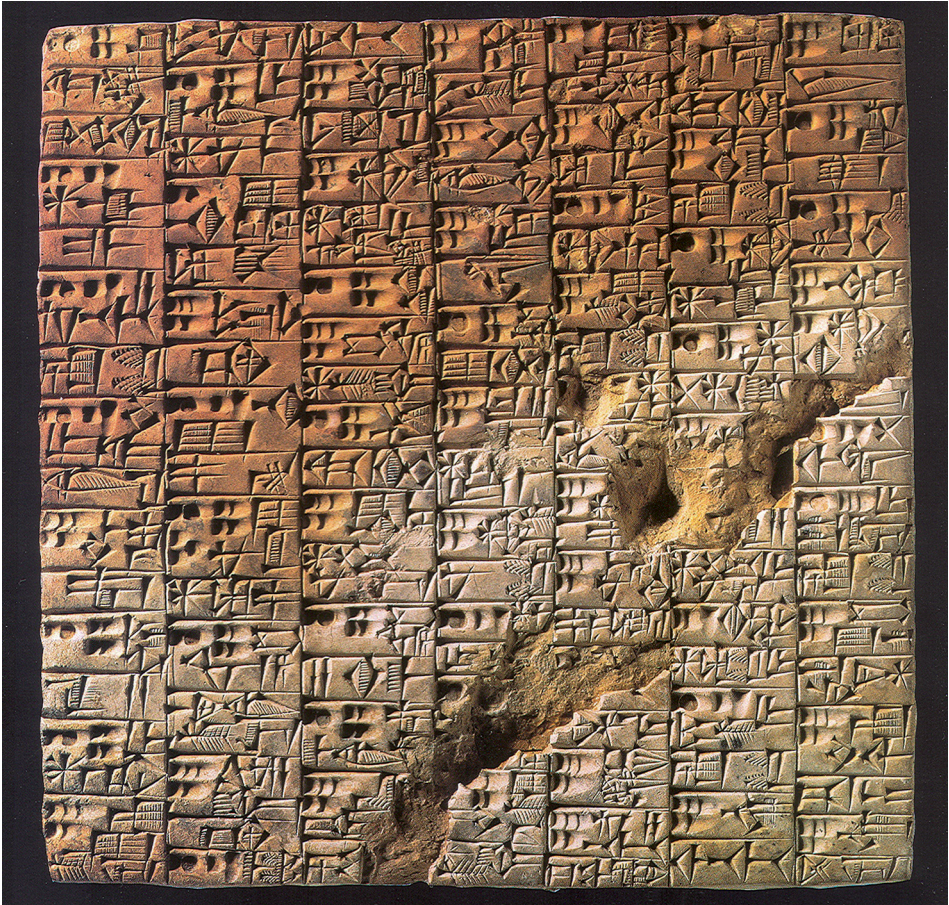

STRANIČNI OKVIR

Određenje stranice kao osnovne, dvodimenzionalne, jedinice tekstnog smještaja, započelo je s primjenom pergamentnih kodeksa, u kasnoantičko doba, prema uzoru povezanih antičkih pivoštenih tablica, a nakon prijelaza s prakse pisanja na papirusnim svicima, visokima od dvadesetak do četrdesetak centimetara, te dugima i više od deset metara. Praktičnost rukovanja novim knjiškim oblikom u odnosu na svitak, i pri pisanju, i pri čitanju, i pri skladištenju, bila je pri toj, postupno provedenoj zamjeni (koja je okrunjena s promoviranjem kršćanstva u službenu religiju), vrlo naglašena.

Stranica je, dakle, najširi prostorni okvir teksta koje čitatelj nužno za vrijeme čitanja zahvaća okom.²⁹¹ Potreba za preglednim i skladnim smještajem pisanog materijala unutar zadanih granica počiva na činjenici da za razumijevanje vizualne jezične poruke nije dovoljna tek linearna percepcija jezičnih znakova (kao što je slučaj u govorenju). Oko ima sposobnost u granicama raspoložive druge prostorne dimenzije hvatati se i za ostala, konvencionalizirana, pomoćna sredstva kako bi vizualna prezentacija teksta bila optimalno pregledna. Najvažnije je uskladiti raspored svih pisanih sredstava na stranici, uspostaviti pravu mjeru uobičajenosti i neobičnosti — prepoznatljivosti važnih tekstnih (grafetičkih) signala. U tom je smislu od velike važnosti razlikovanje u veličini slovnih znakova, tipovima pisma, boji, gustoći pisanja i sl. Francuski oftalmolog Emile Javal dokazao je da oko nipošto ne slijedi samo pravocrtno postavljena slova; čitateljeve oči »skaču« po stranici, i to do tri-četiri puta u sekundi (Manguel 2001: 48-49). Razlozi su tomu zacijelo stalna potraga za prostornim osloncem oka, za

²⁹¹ Stranični postav novina i časopisa posve se razlikuje od knjiškoga; između ostaloga i po tomu što je stranica izgubila na svojoj važnosti kao temeljna tekstoorganizacijska jedinica; moguće ju je presavinuti, pa se granice čitateljskog pogleda više ne vezuju nužno za nju.

Polja u tekstu klinastog pisma, 2600. pr. Kr.

stabilnošću druge prostorne dimenzije. Sav vizualni presjek stranice, gospodarenje teksturom i grafetička organizacija, počiva upravo na toj pretpostavci.

Stranični postav kodeksa dijelom je naslijedio praksu ispisivanja papirusne površine svitaka, i to klasičnih antičkih književnih tekstova, retoričkih, historiografskih, znanstvenih, pa i javnopravnih, kojima — s obzirom na vrlo širok čitateljski krug — i pripada brižna vizualna organizacija teksture: u rasporedu teksta na stupce, u rubriciranju početnih dijelova, u obilježavanju većih tekstnih cjelina »izvlačenjem« jednog ili dva slova iz stupca ili/i uvećavanjem jednog

Tekstna polja u egipatskoj Knjizi mrtvih

ili dva prva slova, u započinjanju nove tekstne cjeline u novom retku; u formiranju izdvojenog naslova poglavlja (obično istim tipom slova, ali nešto manje veličine), u centriranju važnih dijelova (primjerice, u pravnim tekstovima), u pisanju imena u stupcu itd. (Frank 1994: 61-62). Istodobno, zbilja se još jedna velika promjena: umjesto dva marginska, prazna, polja u svitku (gornjeg i donjeg), kodeksnu stranicu obilježavaju još dva: lijevo i desno. Isprva se svaka stra-

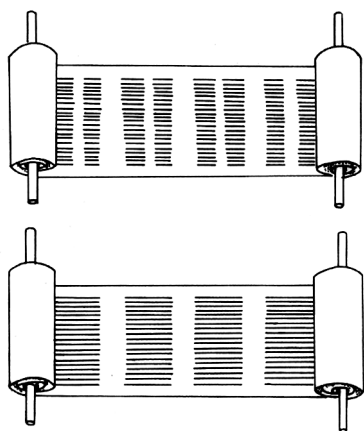
nica u kodeksu ispisivala u dva, tri ili četiri stupca, a razmjerno su se brzo, još u antici, počele pojavljivati i jednostupačno ispisane stranice.

Kada bismo ipak vizualnom jedinicom smatrali dvije stranice koje ravnopravno stoje pred čitateljem (dvostranačje), tada jednostupačni ustroj — zbog prijeloma po sredini svinutih listova — i ne bi bio postojao. U dvostraničnim uvjetima pokazuje se i posebnost tzv. unutrašnjih praznih polja, između pregiba i lijevog, odnosno, desnog tekstnog polja. Ona u tom slučaju i ne bi funkcionirala ni kao margine (rubno polje prema pozadini lista odnosno knjige), ali ni kao međustupačke praznine (zbog razlikovanja u širini).²⁹² Njihova bi funkcija bila najbliža razmaku između parova stupaca, što često zamjećujemo, na primjer, na antičkim svitcima. Tako bismo, osim samostalnih stupaca, dobili još jednu jedinicu tekstnog polja — par stupaca. Bio bi to pokušaj da se intervenira u jednoličan linearni niz stupaca, koji umara čitatelja — otežavajući mu da se prostorno snađe u knjizi i primjereno usmjeri pozornost.²⁹³ Uza svu poticajnost spomenutih razmatranja, s obzirom na to da nam je ovdje oslonac srednjovjekovni knjiški korpus, ostajemo zasad pri jednoj stranici kao tekstnoorganizacijskoj jedinici.

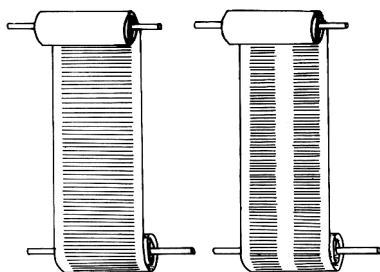
U usporedbi s mlađim razdobljima, u kasnoj je antici, kada se kodeks i ustanovljava kao temeljna knjiška forma, stranica — shvaćena, ne samo kao osnovna jedinica koja se u svakoj prilici može bez većih teškoća pronaći (za razliku od dijela teksta u svitku), nego i kao »nerastočivo jedinstvo pisanoga teksta« (Frank 1994: 68). Njegovo tkanje organizirano u stupcima ne narušava se nikakvom prazninom većom od malena razmaka među slovima i redcima (u vladajućim uvjetima *scriptura continua*). Ne uvrštavaju se u teksturu ni veća slova, osim na samom početku stranice (tekstno nemotiviranim mjestima) — gdje pomažu tek prepoznavanju razlika između pojedinih stranica izbacuju se u

²⁹² Zanimljivo je usporediti fotokopije dvostraničja (na svakoj stranici bila bi po dva stupca) gdje se izgubio središnji pregib (pa više nema razloga da se jedna stranica doživljava kao temeljna jedinica tekstnoga smještaja), ali se sačuvala korisnost takve dinamizacije stupačke organizacije teksture (nejednakih razmaka — dvaput po dva stupca).

²⁹³ Koliko je bilo prostorno snalaženje u takvim svitcima, svakodnevno se danas možemo uvjeriti čitajući kakav veći tekst na računalnom ekranu, gdje — štoviše — stranice uglavnom slijede vertikalno jedna za drugom (tek kad je odabran format manji, mogu vertikalno slijediti dvostraničja). Nemogućnost da se u bilo kojem trenutku može otvoriti željena stranica, da se postigne što veći pregled nad cjelinom, nagoni mnoge čitače da željeni tekst daju prethodno ispisati.

Primjer organizacije tekstnih polja na vodoravno razvijanom srednjovjekovnom svitku

Organizacija tekstnih polja na okomito razvijanom srednjovjekovnom svitku

marginu. U tom je isticanju prvih slova E. A. Lowe vidio pisarovo prepoznavanje stranične jedinstvenosti, pa i svojevrsan »dodir ljepote« (1972: 196). Pomoć u snalaženju unutar stranice još se, dakle, u kasnoj antici nije počela zamjetnije ostvarivati. Sadržaj se tako naznačuje tek kroz numeriranje poglavlja, i to tek od IV. stoljeća poslije Krista.

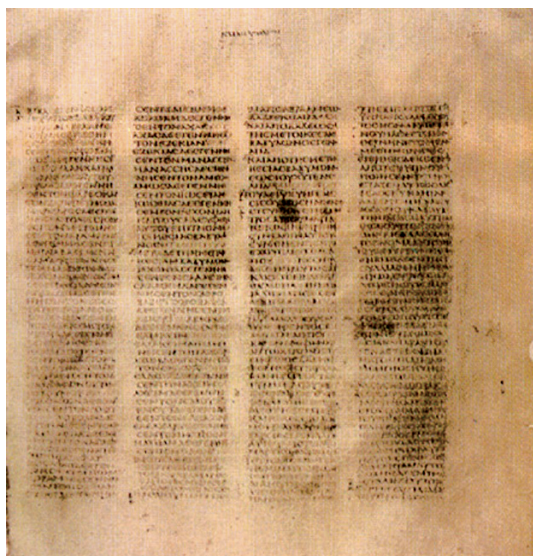
Raščlanjivanje na stranicu »ulivenog« teksta, odnosno, obilnija uporaba grafetičkih sredstava sa svrhom olakšavanja recepcije, ponajviše ostvarene glasnim čitanjem, započelo je tek u VI. st: naprimjer, naslovi se počinju isticati uporabom drugog slovnog tipa (ako se npr. osnovni tekst piše uncijalom, naslovi se ističu kapitalom; ako je, pak, osnovni tekst pisan poluuncijalom, za naslove se koriste i uncijala i kapitala); velika se slova, iz kojih će se razviti inicijali, i dalje pišu izbačena iz tekstnog polja, no sada počinju označavati početak neke manje tekstne cjeline, dakle, ne stoje više bezuvjetno na početku stranice; uporaba boje sve se više diferencira, za isticanje naslova, incipita, eksplicita, navoda, važnih riječi, ili tek za označivanje prvoga reda; upravo od tog doba počinju se nazirati i naznake početka narušavanja dotad vrlo normiranog neprekidnog pisanja, sve se više oslikavaju i minijature, inicijali, ornamentiziraju se margine; jedna od funkcija estetske organizacije postaje tako i olakša-

vanje recepcije teksta (Frank 1994: 70-71).²⁹⁴ Takvo otvaranje ne odnosi se na sva grafetička sredstva u jednakoj mjeri, jer kod nekih dominira optimalizacija pisarskog truda, što ne znači da se isključuje i olakšavanje (ubrzavanje) samog čitačkog procesa (npr. kod kraćenja riječi, natpisivanja, upisivanja ligatura...).

²⁹⁴ Razmjerno dugo čuvanje jedinstva retka u srednjovjekovnom pisanju, tumačilo se i karakterističnim strahom od praznog prostora (*horror vacui*).

Gotovo »eksplozija« brige za optimalan vizualni postav stranice, kao i za distribuciju grafetičkih sredstava, u povijesti europske pismovne kulture, dakako s već dugom tradicijom, zbilja se u doba karolinške renesanse, kada se provela značajnija formalna diferencijacija s obzirom na sadržaj knjiga (središta pismenosti su i dalje samostani, ali sve više jača produkcija neliturgijske literature, namijenjene izobrazbi postupno sve širih krugova slojeva), sve dakako pod krupnim promjenama koje su zahvatile Crkvu i srednjovjekovno društvo uopće. Uspostavila se snažna distanca između visokoga klera, koji je sudjelovao u produkciji knjiga, i nižega, za koji je bilo dovoljno da umije čitati. Takvu je distancu pratila i podjela na jezičnome planu: latinski se sve više udaljavao od narodnih govora i rezervirao za odabran krug — obrazovanih. Pisanje, koje je još na početku srednjeg vijeka steklo ugled, u takvim je okvirima postalo još elitnija vještina, i kao takvo koncentriralo se u manjem broju velikih središta (skriptorija).

Osim što je organizacija u stupcima, praktična i za pisanje, a laka i za čitanje, postala gotovo pravilom, i osim što su se brže nastavili procesi već ranije zaživjeli, otpočelo se u to doba pri postavljanju stranice u jednom, komunikacijski zahtjevnijem tekstu, kombinirati i više tekstovnih tipova (npr. rustika, unciala, karolina), a osobito su snažni pokušaji za ujednačivanjem punktuacije. Kako smo već i napomenuli, to je i razdoblje promjene osnovnih kvadratnih proporcija u vertikalne — pravokutne, što je zahvatilo i oblik stranice (kodeksa), i — postupno — oblik tekstnoga polja. U X. st. u latiničkim knjigama zapadnoga europskoga kruga nastupa snažna dekadencija, postava stranica sve je neurednija, nemarnija. Premda su to bili snažni koraci unatrag, u skolastičkoj srednjovjekovnoj etapi (XII. st.) obnavljaju se pri postavljanju stranice starije, karolinške, »okvirne« i grafetičke zasade, daljnji razvoj kojih možemo pratiti sve do pojave tiska, pa u nekom smislu i poslije.

Codex Sinaiticus, IV. st., četverostupačna organizacija tekstnih polja